

Laki, oikeus ja oikeudenmukaisuus

Pia Letto-Vanamo, 9.3.2017

Herra puheenjohtaja, hyvät kuulijat

Ei ole helppoa olla viimeinen puhuja, etenkin tällaisen puhujalistan lopussa. Jopa oikeushistoria tuli asiantuntevasti käsiteltyä. Näin ollen joudun aloittamaan teemalla, jota onnekseni kukaan ei edellä käsitellyt. Vaikka puhuttiin resursseista, ei yksikään puhujista viitannut oikeuspaikkoihin. Ja kun antiikin Rooma oli jo esillä, viitataan nykypäivän Roomaan: Aloitan esitykseni pienellä muistikuvalla viittaamalla Roomassa Tiberin rannalla sijaitsevaan valtavaan oikeuspalatsiin, Palazzo di Giustiziaan, jonka monet teistä ovat varmasti huomanneet matkalla Vatikaaniin tai Castel Sant Angelon linnoitukseen. Se on nimittäin mielenkiintoinen rakennus, jonka rakentaminen aloitettiin 1800-luvun lopulla, ja joka ikään kuin kääntää selkänsä Pietarin kirkkoon ja muihin paavillisiin rakennuksiin. Itse asiassa se rakennettiin symboloimaan Italian yhdistymistä, oikeuden ja oikeudenkäytön yhtäläisyyttä, maallisen oikeuden valtaa, oikeuden arvokuutta sekä oikeudenkäytön läpinäkyvyyttä. Palatsissa, jossa alun perin toimi useita oikeusasteita, on nimittäin valtava sisäpiha ja nyttemmin ikkunoilla suljetut parvekkeet, jotka osaltaan vahvistivat oikeudenkäytön julkisuutta.

Tämä italialainen rakennus kertoo meille yleisemmästäkin Ranskan vallankumouksen jälkeisen ajan eurooppalaisesta oikeudenkäynti-ihanteesta, jolle oli tyypillistä oikeuden yhtäläisyys, julkisuus, avoimuus ja arvokkuus. Kyseinen eurooppalainen rakennusperinne näkyy myös Pariisissa tai Brysselissä mutta myös Euroopan ulkopuolella. Niinpä, jos jatketaan ”oikeusturismia” esimerkiksi Oscar Niemeyerin suunnittelemaan futuristiseen Brasiliaan, tullaan sen keskeisimmälle paikalle, joka kulkee nimelle Praca dos Tres Poderes, Kolmen vallan aukio. Sillä ovat tasaveroisesti presidentin palatsi, parlamentti ja perustuslakituomioistuin. Viimeksi mainittu on rakennuksessa, jonne on helppo tulla. Kansalaiset tulevat pääovesta ja tuomarit takaovesta. Oikeudenkäynnit ovat suullisia ja julkisia, ja julkisuutta vahvistaa oikeudenkäyntejä lähettävä oma oikeudellinen TV-kanava. Brasiliasta on meille tuskin ihanteeksi, mutta se kelpaa hyvin esimerkiksi oikeudenkäytön julkisuudesta. On mahdollista jatkaa matkaa myös toisenlaiseen paikkaan ja tulla Kolumbian Bogotaan, jonka keskeisimmällä paikalla on massiivinen ja kadulle aukeava oikeuspalatsi. Sitä

kuitenkin koristavat 30 vuotta sitten murhattujen tuomarien kuvat ja heidän ajatuksensa oikeudenkäytöstä – eräänlaisena symbolina oikeuden puolustamisen vakavuudesta.

Mikä sitten on suomalaisten oikeuspaikkojen historia ja nykytila? Meillä oikeudenkäyntirakennukset, nimenomaan oikeudenkäyttöä varten suunnitellut ja rakennetut talot ovat nuori, vain runsaan 20 vuoden taakse ulottuva ilmiö. Niitä ennen oli lyhyt kausi, jolloin tuomioistuimia sijoitettiin valtion virastotaloihin, muun muassa poliisin yhteyteen. Vain Vaasan vanha hovioikeuden rakennus Mustasaarella on tästä poikkeus. Oikeustalojen rakentaminen on oma tarinansa ja liittyy osaltaan suuriin 1970-luvulla alkaneisiin ja 1990-luvulla toteutettuihin oikeudenkäytön uudistuksiin. Meillä on kuitenkin ollut oikeudenkäyntipaikkoihin liittyvää kiinnostusta jo paljon ennen kuin nykyisiä oikeustaloja alettiin rakentaa. Silti en mene historiassa sen kauemmaksi kuin 1970-luvulle, tuomioistuinlaitoskeskustelujen suurelle vuosikymmenelle. Sen alussa sittemmin oikeuskanslerinakin toiminut Paavo Nikula sai idean palkata kesätöihin nuoren valokuvaajan ja näin syntyvän valokuvanäyttelyn avulla esitellä kansalaisille oikeudenkäytön tilaa. Hänen tavoitteensa oli ennen muuta oikeuspoliittinen; Tarkoitus oli osoittaa, minkälaisissa olosuhteissa oikeutta maassamme jaettiin.

Syntyi upea kuvakokoelma, joka minulla on ollut mahdollisuus nähdä ja käyttääkin eri tarkoituksiin (Letto-Vanamo & Honkanen: Lain nojalla ja kansan tuella, Edita 2005). Siitä voitiin nähdä, kuinka Suomessa istuttiin käräjiä palokunnantaloissa, nuorisoseurantaloissa, työväentaloissa ja seurakuntataloissa. Illalla pantiin tanssiksi ja sunnuntaina veisattiin virsiä samoissa tiloissa joissa päivisin jaettiin oikeutta. Mielenkiintoista kuvissa ei kuitenkaan ole vain oikeudenkäytön ”improvisoidut” puitteet vaan niistä välittyvä harras ja oikeutta kunnioittava tunnelma. Se on silmiinpistävää, silloin kun katsoo kuvien ihmisiä - tuomareita, lautamiehiä ja etenkin oikeudenkäynnin asianosaisia. Pitkään mietin, mistä tämä harras ilmapiiri kumpuaa, enkä voi edelleenkään tarjota muuta kuin seuraavan vastauksen:

Tuo aika, 1960-luvun lopun ja 1970 luvun alku, heijasti homogeenista kulttuuria, homogeenista ja melko vähän hierarkkista yhteiskuntaa, yhtenäistä käsitystä oikeudenmukaisuudesta sekä ajatusta siitä, että oikeus oli löydettävissä kansallisesta, melko suppeasta säännöstöstä. Samalla kuvat heijastivat sitä tosiasiaa, että oikeudenhoidon keskiössä olivat alioikeudet, ennen muuta maaseudun käräjät ja tuomiokunnat, joiden hoitoa ei vielä ollut siirretty valtiolle. Oikeudenhoidon keskeisin hahmo puolestaan oli – mm. itsenäisen

syyttäjälaitoksen puuttuessa – ukkotuomari, joka Olaus Petrin Tuomarinohjeiden ”viisaan tuomarin” tavoin käytti ”yhteisen kansan parhaaksi” säädettyä lakia.

Tämä on luonnollisesti vahva yleistys. Vahvaa yleistystä sisältää myös seuraava pohdintani siitä, miten edellä esitetty kuva sopii nykypäivään: Se ei sovi tähän päivään. Vaikka vain 40 vuotta on kulunut, olemme toisessa tilanteessa. Ajallemme on nimittäin tyypillistä vahva oikeuslähteiden pluralismi; meillä on paljon muutakin kuin kansallisessa lainvalmistelussa ja kansallisen poliittisen keskustelun tuloksena syntyneitä oikeudellista normistoa. Maassamme on menossa voimakas kulttuurinen sirpaloituminen samoin kuin oikeutta koskevien ajatustapojen muutos. Tunnustamme avoimesti, että on erilaisia oikeudenmukaisuutta koskevia käsityksiä. Myös oikeudellisessa opetuksessa korostamme, tosin kuin vielä 1970 luvulla, että useampi kuin yksi ratkaisuvaihtoehto on mahdollinen. – Ja jotta kansalainen sen ymmärtää, on päätösten perustelemiseen ja perustelujen laatuun panostettava.

Samanaikaisesti on alettu kiinnittää huomiota, kuten täälläkin tänään, itse oikeudenkäyntimenettelyyn korostamalla oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tärkeyttä. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin käsite pitää kuitenkin sisällään ennen muuta menettelyjä, prosesseja, joiden ajatellaan parantavan oikeudenkäytön laatua ja asianosaisten osallistumismahdollisuuksia - ja siten edistävän oikeudenkäytön legitimitettä ja hyväksyttävyyttä. Puhummekin usein aineellisen oikeudenmukaisuuden sijaan menettelyllisestä oikeudenmukaisuudesta.

Ehkä kaikkein suurin muutos oikeushistorian näkökulmasta on kuitenkin ollut se, että alioikeuksista ja muutoinkin tuomioistuimista on siirtynyt paljon asioita ratkaistaviksi niiden ulkopuolella tai vaihtoehtoisin menettelyihin. Entisistä kaiken kattavista oikeusistuimista on siirrytty yhä harvempia perinteisiä oikeudenkäyntiasioita käsitteleviin yksiköihin – samalla, kun iso joukko asioita käsitellään erilaisissa lautakunnissa ja vastaavissa. Samanaikaisesti eduskunta kuitenkin säätää yhä avoimempia normeja, ja käymme niin oikeustieteessä kuin muuallakin toistuvasti keskusteluja yleisistä oikeusperiaatteista ja niiden keskinäisestä punninnasta. Näin onkin vahvistanut eräänlainen vastatendenssi: Vaikka juttuja on vähemmän, tuomioistuimet ja yksittäiset tuomarit ikään kuin haastetaan aikaisempaa enemmän ottamaan vastuuta ja toimimaan aktiivisesti ratkaisutilanteessa.

Tämä oli tämän päivän kuva. Esitykseni lopuksi haluaisin kuitenkin pohtia haasteita, joita meillä on seuraavaksi sadaksi vuodeksi. Niitä ovat ainakin seuraavat. Mielestäni oikeudenmukainen yhteiskunta ja oikeuden arvokkuus edellyttävät, että tuomioistuinten käsiteltävinä on riittävästi ja riittävän monipuolisesti erilaisia oikeudellisia asioita. Riippumattomien tuomioistuinten perustaminen oli ihmiskunnan historiassa suuri vallankumous. - Kaikkia asioita ei voi eikä tule sovittaa, kaikkea ei voi neuvotella, eikä kaikkia riitoja voi viedä lautakuntiin. Toinen haaste liittyy tämän päivän juhlallisuuksiin, nimittäin oikeuden ja politiikan väliseen suhteeseen. Mielestäni on tärkeää, että meillä on sekä toimiva poliittinen järjestelmä että toimiva oikeudenhoito. Emme voi ottaa malliksi Bogotaa ja Brasiliaa, joissa korruptoitunut poliittinen järjestelmä ei saa aikaan toimivaa lainsäädäntöä, ja joissa tuomarit ikään kuin viimeisinä mohikaania yksittäisten ratkaisujen avulla suojelevat luontoa ja alkuperäiskansoja tai myöntävät perhe- ja sosiaalietuuksia samaa sukupuolta oleville pareille. On selvää, että toimiva oikeudenhoito ja oikeudenmukainen yhteiskunta tarvitsevat myös poliittista keskustelua. Emme voi myöskään mennä siihen, että korkeimman oikeuden enemmistöpäätöksillä, kuten Yhdysvalloissa, jatkuvasti ratkaistaan tärkeitä poliittisia ja moraalisia konflikteja.

Viimeinen haaste liittyy itse oikeudenmukaisuuteen – ja palaan nyt Italiaan ja italialaisen Paolo Prodin runsas 10 vuotta sitten kirjallaan *Una storia della Giustizia* käynnistämään keskusteluun. Hänen mukaansa länsimäiset yhteiskunnat ovat luopuneet oikeudenmukaisuutta koskevasta keskustelusta: Kaikki keskustelu oikeudenmukaisuudesta käydään oikeudellisella foorumilla ja oikeudellisin termein - tai sitten oikeudenmukaisuus on piilotettu yksilön omaantuntoon. Tuossa välissä on ikään kuin tyhjä tila. Mielestäni arvoja ja yhteistä arvopohjaa koskevia pohdintoja varten täytyy olla joku paikka oikeudellisen normin ja yksilön omantunnon välissä. Tarvitsemme arvokeskustelua. Toki voidaan sanoa, että perusoikeuksissa kulminoituvat yhteiset moraalikäsitksemme. Lähtisin kuitenkin siitä, että yksin perus- ja ihmisoikeuksia taikka oikeusperiaatteita koskevalla keskustella ei voida ratkaista arvoja koskevia kysymyksiä. Perus- ja ihmisoikeudet sekä hyvä oikeudenhoito takaavat mahdollisuuden sovittaa arvojen välisiä konflikteja, ja tulla apuun, mikäli erilaisten ryhmien väliset arvot joutuvat ristiriitaan. Tarvitaan oikeutta, politiikkaa ja moraalialia. Niiden avulla voimme saada selville sen, mitä oikeudenmukaisuus on – mitä se kulloinkin onkaan.